

**Copyright & Creative Commons:**

The copyright of articles published in the *Journal of Criminal Law and Criminology Studies* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.



# Comparison of the Standard of "Proof Beyond Reasonable Doubt" in the U.S. Legal System with the "Rule of Dar'" in the Iranian Legal System: The Necessity for a Change in the Application of the Rule of Dar'

Seyyed Hossein Hosseini<sup>\*1</sup>, Hesam Ghapanchi<sup>2</sup>, Seyyed Amir Mohammad Mousavi<sup>3</sup>, Seyyedeh Zahra Khakshouri<sup>4</sup>



S.D.I.L.L.  
The SD Institute of Law  
Research & Study



Publisher:  
Shahr-e- Danesh  
Research and Study  
Institute of Law

Article Type:  
Original Research

DOI:  
10.22034/jclc.2025.425840.1948

Received:  
20 November 2024

Accepted:  
22 February 2025

Published:  
09 February 2026



## Abstract

The consequence of a criminal conviction is typically the infliction of suffering upon the offender or the deprivation of their liberty and social rights. Given the severity of this outcome, ensuring that only the truly culpable are punished is paramount; thus, preventing the wrongful conviction of the innocent is a foundational concern across legal systems. A well-known standard in the U.S. legal system for achieving this goal is "proof beyond reasonable doubt," regarded as a golden rule and the cornerstone of American criminal procedure. According to this standard, the prosecutor must prove the defendant's guilt beyond any reasonable doubt to the jury; the presence of a logical doubt obligates the jury to acquit. Islamic jurisprudence and the Iranian legal system employ a cognate rule known as the dar' rule. By virtue of this principle, if doubt arises concerning the occurrence of a crime or the conditions for criminal responsibility, the crime or the condition in question is deemed unproven and hence suspended. A comparative analysis reveals that the dar' rule roughly encompasses all the functions of its American counterpart and is, in certain respects, more comprehensive. Nevertheless, its application in criminal proceedings faces

1. \*Corresponding Author: Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran;

Email: shosseini@um.ac.ir

2. Instructor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Email: ghapanchi@um.ac.ir

3. Master's Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Email: amirmousavi5252@gmail.com

4. Master's Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Email: s.z.kha9712@gmail.com

practical challenges. This paper argues that elevating the dar' rule to a formal standard of proof and applying it consistently across all criminal proceedings could more effectively prevent the wrongful conviction of the innocent.

**Keywords:** Wrongful Conviction, Acquittal of the Guilty, Proof Beyond Reasonable Doubt, Dar' Rule, Burden of Proof.

**Funding:** The author(s) received no financial support (funding, Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or publication of this article.

Seyyed Hossein Hosseini: Conceptualization, Supervision, Project administration.

Hesam Ghapanchi: Conceptualization, Supervision.

Seyyed Amir Mohammad Mousavi: Conceptualization, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Seyyedeh Zahra Khakshouri: Conceptualization, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft.

**Competing interests:** The authors declare that they have no competing interests.

**Citation:**

Hosseini, Seyyed Hossein, Hesam Ghapanchi, Seyyed Amir Mohammad Mousavi & Seyyedeh Zahra Khakshouri. "Comparison of the Standard of "Proof Beyond Reasonable Doubt" in the U.S. Legal System with the "Rule of Dar'" in the Iranian Legal System: The Necessity for a Change in the Application of the Rule of Dar', " *Journal of Criminal Law and Criminology* 13, no. 27 (February 09, 2026), 107-142.

## Extended Abstract

Criminal conviction, as the state's most severe official response to criminal behavior, invariably carries heavy and sometimes irreversible consequences for the convicted individual. These consequences, which can include the deprivation of liberty, the restriction of social rights, and the infliction of physical and psychological suffering, affect not only the fate of the convicted person but also public trust in the criminal justice system. Therefore, a primary and fundamental concern for any legal system is to prevent the wrongful conviction of the innocent and to ensure that only individuals whose guilt has been proven definitively and without doubt are subject to punishment. Achieving this goal necessitates precise, transparent, and stringent rules of proof that minimize the possibility of a conviction based on doubt. In the United States legal system, the standard of "proof beyond reasonable doubt" is a principal instrument for achieving this objective. Considered the cornerstone of criminal procedure in common law, this standard obligates the prosecutor to prove the charge against the defendant in a manner that leaves no reasonable doubt in the mind of the jurors. If such doubt persists, the jury or judge is obligated to issue an acquittal. The historical background of this standard dates to the Middle Ages and the specific mechanisms of jury trials, a period when jurors considered themselves accountable not only legally but also before their religious conscience and Christian teachings. They viewed the wrongful conviction of the innocent as a mortal sin deserving of eternal punishment. In this context, the development of a stringent standard of proof served as a safeguard against judicial and ethical error. This standard was applied customarily for centuries until, in 1970, the U.S. Supreme Court officially mandated its application in all criminal proceedings.

This research employs a descriptive-analytical method with a comparative approach. First, the theoretical, historical, and functional foundations of the standard of "proof beyond reasonable doubt" in U.S. criminal procedure are examined. Subsequently, the jurisprudential and legal rule of *dar' al-ayd* in the Islamic and Iranian legal systems is analyzed. The research data are drawn from library resources, jurisprudential texts, statutory laws, judicial opinions, and legal doctrine. The analysis evaluates the position of the standard of proof and the burden of proof, comparing the application of these two rules to assess their impact on guaranteeing the presumption of innocence and preventing wrongful convictions. The primary focus is on examining the difference between the proactive approach in the U.S. trial system and the passive approach in the Iranian criminal trial system regarding these evidentiary standards.

The findings indicate that in U.S. criminal procedure, the concept of "standard of proof" holds a clear and established position, with "proof beyond reasonable doubt" recognized as its highest level. In this system, at the outset of every criminal trial, the jury is explicitly instructed that the prosecutor must prove all elements of the crime beyond any reasonable doubt; a conviction is impermissible otherwise. This rule is applied proactively throughout all stages of the proceedings, placing the prosecutor in a rigorous process to surpass the threshold of reasonable doubt. Consequently, it is not the defendant who must

create doubt for their defense, but rather the prosecuting authority that bears the heavy burden of proof. In contrast, an examination of the rule of dar' in the Iranian legal system reveals that although this rule theoretically possesses capacities similar to, and in some respects broader than, its American counterpart, in practice it is applied minimally and inconsistently. The concept of a formal standard of proof has received less attention in Iranian legal literature, and there is no clear distinction between the standards of proof in civil and criminal cases. Furthermore, the rule of dar' is often invoked not as a fundamental principle governing the entire proceedings, but as a subsidiary rule concerning the lapse or mitigation of punishment. Additionally, certain provisions of the Islamic Penal Code, by limiting the scope of the effect of doubt (shubha), have diminished the preventive function of the rule of dar' in averting wrongful convictions.

The research concludes that although both the U.S. and Iranian legal systems share a principled concern for preventing wrongful convictions, they differ fundamentally in how they institutionalize and apply standards of proof. In U.S. criminal procedure, the standard of "proof beyond reasonable doubt" functions not merely as a theoretical precept but as a comprehensive and ever-present standard of proof at all stages of the proceedings. By imposing a heavy burden of proof on the prosecutor and obliging them to surpass the threshold of reasonable doubt, this rule transforms the presumption of innocence from an abstract principle into a practical and effective guarantee within the trial process. Conversely, an examination of Iranian criminal procedure shows that despite Islamic jurisprudence possessing a profound and capacious rule like dar', in practice this rule often occupies a limited, case-by-case, and peripheral role instead of serving as a foundational standard of proof. The rule of dar' is more frequently raised to justify the lapse or mitigation of punishment and less often considered a principle governing the entire process of establishing criminal responsibility. This minimalist approach has prevented the full realization of the rule's preventive capacity. Moreover, the lack of formal recognition for the concept of a "standard of proof" in Iranian legal literature and judicial practice constitutes a fundamental challenge for the criminal justice system. In the absence of a clear distinction between the standards of proof in civil and criminal cases, the risk of wrongful conviction in situations of logical doubt increases. This situation is incompatible with the philosophy of criminal justice and the fundamental principle of strict interpretation of penal laws in favor of the defendant (in dubio pro reo), potentially leading to more judicial errors and eroding public trust. The results also indicate that certain provisions of the Islamic Penal Code, by limiting the scope of doubt or presenting narrow interpretations of the dar' rule, have practically reduced its protective function. This is notwithstanding the rule's theoretical capacity to act, similar to "proof beyond a reasonable doubt," as a governing criterion for the entire criminal process to prevent conviction in cases of doubt. Accordingly, elevating the status of the rule of dar' from a subsidiary and limited rule to a comprehensive standard of proof is an essential step toward strengthening fair trial guarantees in the Iranian legal system. Formally recognizing the concept of a standard of proof in

criminal cases, distinguishing it from civil standards, and obligating the prosecuting authority to bear a heavier burden of proof are among the measures that can align the criminal justice system more closely with its preventive goals. Finally, the experience of the U.S. criminal justice system demonstrates that even amid theoretical ambiguities in defining "reasonable doubt," the proactive and consistent application of a stringent standard of proof plays an effective role in reducing wrongful convictions. The conscious and systematic utilization of the potentials inherent in the rule of dar' can yield similar results in the Iranian legal system, strengthening the presumption of innocence and establishing a more just balance between the rights of society and the rights of the defendant. Such a transformation is of fundamental importance not only for the protection of defendants' rights but also for the efficiency, legitimacy, and justice of the criminal justice system as a whole.





پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



## مقایسه قاعده «اثبات بدون شک معقول» در نظام حقوقی آمریکا با قاعده «درأ» در نظام حقوقی ایران؛ ضرورت تغییر در نحوه اعمال قاعده درأ

سید حسین حسینی<sup>۱\*</sup>، حسام قپانچی<sup>۲</sup>، سید امیر محمد موسوی<sup>۳</sup>، سیده زهرا خاکشوری<sup>۴</sup>

### چکیده

پیامد محکومیت در دعوی کیفری غالباً تحمیل درد و رنج بر بدن بزهکار یا محدود و محروم کردن او از آزادی و حقوق اجتماعی خویش است. چنین پیامد هولناکی اقتضا می‌کند تا صرفاً سزاوران واقعی به تحمل مجازات محکوم شوند؛ از این رو، اجتناب از محکومیت بی‌گناهان دغدغه‌ای بنیادین در نظام‌های مختلف حقوقی محسوب می‌شود. یکی از قواعد معروف نظام حقوقی کشور آمریکا برای تأمین این هدف، قاعده «اثبات بدون شک معقول» است که قاعده‌ای طلایی و اساس و بنیاد رسیدگی‌های کیفری دادگاه‌های آمریکا محسوب می‌شود. مطابق این قاعده در تمام پرونده‌های کیفری دادستان باید اتهام متهم را فراتر از هرگونه شک معقولی برای هیئت منصفه ثابت کند و در صورت وجود تردید منطقی، هیئت منصفه موظف به تبرئه متهم است. فقه اسلامی و نظام حقوقی ایران نیز از قاعده مشابهی در این زمینه بهره می‌برد به نام قاعده «درأ». به موجب این قاعده، در صورت وجود تردید در وقوع جرم یا شرایط مسئولیت کیفری، جرم یا شرط مذکور ثابت نمی‌شود. مقایسه این دو قاعده نشان می‌دهد، قاعده درأ



پژوهش‌شده حقوق



پایه پژوهش‌های حقوقی

نوع مقاله: علمی - پژوهشی  
DOI:  
10.22034/jclc.2025.425840.1948

تاریخ دریافت:

۳۰ آبان ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۰۴ اسفند ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۲۰ بهمن ۱۴۰۴



۱. نویسنده مسئول\*، دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

Email: shosseini@um.ac.ir

۲. مربی، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

Email: ghapanchi@um.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

Email: amirmousavi5252@gmail.com

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

Email: s.z.kha9712@gmail.com

نه تنها تمام کارکردهای نسخه آمریکایی را شامل می‌شود بلکه از جهاتی دقیق‌تر و ضابطه‌مندتر است؛ با این حال نحوه اعمال آن در رسیدگی‌های کیفری با اشکالاتی همراه است. ارتقاء قاعده درآ در حد یک استاندارد اثباتی و اعمال یکپارچه آن در تمام رسیدگی‌های کیفری می‌تواند به شکل مؤثرتری از محکومیت بی‌گناهان جلوگیری نماید.

**کلیدواژه‌ها:** محکومیت اشتباه، تبرئه مجرمین، اثبات و رای شک معقول، قاعده درآ، بار اثبات.

#### حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

#### مشارکت نویسندگان :

سید حسین حسینی: مفهوم سازی، نظارت، مدیریت پروژه.

حسام قبانچی: مفهوم سازی، نظارت.

سید امیرمحمد موسوی: مفهوم سازی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

سیده زهرا خاکشوری: تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش نویس اصلی.

#### تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

#### استناددهی:

حسینی، سید حسین، حسام قبانچی، سید امیرمحمد موسوی و سیده زهرا خاکشوری. «مقایسه قاعده «اثبات بدون شک معقول» در نظام حقوقی آمریکا با قاعده «درآ» در نظام حقوقی ایران؛ ضرورت تغییر در نحوه اعمال قاعده درآ». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۳، ش. ۲۷ (۲۰ بهمن، ۱۴۰۴)، ۱۰۷-۱۴۲.

## مقدمه

یکی از اصول بنیادین آیین دادرسی کیفری که اجرای امروزه آن در محاکم اکثر نقاط جهان، ثمره جنبش‌های اصلاحی حقوق کیفری در قرن‌های ۱۸ و ۱۹ تلقی می‌شود، اصل برائت است. منتسکیو در این باره در روح القوانين می‌نویسد «عدالت محقق نمی‌شود مگر اینکه بی‌گناهی شهروندان تضمین شود». <sup>۵</sup> بکاریا نیز در رساله خود در اهمیت برائت چنین می‌نویسد که «انسان را نمی‌توان پیش از حکم قاضی مجرم شناخت و جامعه حق ندارد تا وقتی متهم به نقض پیمان اجتماعی محکوم نشده، حمایت همگانی را از او دریغ کند». <sup>۶</sup>

به موجب این اصل هیچ متهمی به علت ارتکاب جرم، مجرم شناخته نمی‌شود، مگر آنکه اتهام او در دادگاه ثابت گردد. از پذیرش اصل برائت، نتایج متعددی در شاخه‌های مختلف آیین دادرسی کیفری حاصل می‌شود که یکی از این شاخه‌ها بار و استاندارد اثبات دعوا است. منظور از بار اثبات دعوا این است که وظیفه اثبات صحت یا کذب اتهام انتسابی بر دوش کدام طرف (شاکی / دادستان یا متهم) است. اگر طرفی که بار اثبات بر دوش او است نتواند ادعا را اثبات کند، حکم به زیان او صادر خواهد شد؛ به بیان دیگر بار اثبات را می‌توان خطر عدم اقناع دانست. <sup>۷</sup> نتیجه پذیرش اصل برائت این است که در پرونده‌های کیفری، اصولاً بار اثبات اتهام وارده، بر عهده دادستان/شاکی است.

حال که مشخص شد کدام طرف باید موضوع دعوا را اثبات کند، قدم بعدی این است که کیفیت اثبات باید چگونه باشد. آیا در دعاوی حقوقی و کیفری کیفیت اثبات ادعا، مشابه است؟ آیا در مراحل مختلف دادرسی و پرونده‌های متفاوت، درجه مورد نیاز اثبات موضوع یکسان است؟ در نظام‌های کامن‌لا و رومی‌ژرمن پاسخ‌های متفاوتی به این پرسش‌ها داده شده است. اروپایی‌ها از معیار اقناع درونی قاضی به‌عنوان استاندارد اثبات دعوا در پرونده‌های حقوقی و کیفری استفاده می‌کنند. مطابق این معیار در هر پرونده اعم از حقوقی و کیفری طرفی که بار اثبات بر دوش اوست، باید با ادله ابرازی خود، اقناع درونی قاضی را پدید آورد. سطح‌بندی متفاوتی نیز برای اقناع قاضی وجود ندارد؛ قاضی یا قانع می‌شود یا نمی‌شود.

5. Anne M. Cohler, Basia C. Miller, and Harold S. Stone, *Montesquieu: The Spirit of the Laws* (Cambridge University Press, 1989), 188.

۶. سزار بکاریا، رساله جرایم و مجازات‌ها، ترجمه محمدعلی اردبیلی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵)، ۵۳.

۷. جورج پی فلچر، مفاهیم بنیادین حقوق کیفری، ترجمه سید مهدی سیدزاده ثانی (مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی،

در نظام‌های کامن‌لای و به‌طور خاص در این پژوهش، آمریکا، سطوح مختلفی از درجه اثباتی مورد نیاز، بسته به نوع دعوا وجود دارد. درجه اثبات محکمه‌پسند در این سطوح مختلف با یکدیگر برابر نیستند. درجه اثبات مورد نیاز با پیامد اثبات دعوا، رابطه مستقیم دارد؛ هرچه نتیجه اثبات دعوا علیه شخص محکوم شده زیان‌بارتر و شدت اعمال قوه قاهره علیه او بیشتر باشد، درجه اثباتی با کیفیت‌تر و سنگین‌تری نیز مورد نیاز خواهد بود.

پایین‌ترین کیفیت اثبات، نخست معیار «قابلیت طرح»<sup>۸</sup> است؛ یعنی شاکی برای به جریان انداختن پرونده و ثبت شکایت خود، باید صرفاً تا حدی که دعوایش قابلیت طرح در شبکه عدالت کیفری داشته باشد، دلایل اثباتی ارائه کند. برای فعال کردن فرایند عدالت کیفری نیازی نیست که شاکی با دست پر آمده و تمام ادله مورد نیاز برای اثبات ادعای خود را فراهم کرده باشد، همین که ادله ابرازی او به نحوی باشد که احتمال عقلایی صحت ادعای او برود کافی است.<sup>۹</sup>

دومین معیار «دلیل غالب»<sup>۱۰</sup> است. در این معیار شخصی که بار اثبات بر دوش اوست، باید ثابت کند که احتمال صدق ادعای او بیش از احتمال کذب آن است. معیار اثبات دعوا در پرونده‌های حقوقی همین است و اصولاً از آن در پرونده‌های کیفری استفاده نمی‌شود.<sup>۱۱</sup> در دادگاه‌های انگلستان به این معیار، توازن احتمالات نیز گفته می‌شود.<sup>۱۲</sup>

معیار سوم «دلیل واضح و قانع کننده»<sup>۱۳</sup> است. این معیار حد واسطی بین معیار اثبات دعوا در پرونده‌های حقوقی (دلیل غالب) و معیار اثبات دعوا در پرونده‌های کیفری (بدون شک معقول) است. کاربرد این معیار در دادگاه‌های انصاف انگلستان، پرونده‌های اتانازی، وصیت، افترا، اختلافات خانوادگی و ... است.<sup>۱۴</sup>

چهارم، سنگین‌ترین معیار، «اثبات بدون شک معقول»<sup>۱۵</sup> است. این معیار در تمامی پرونده‌های کیفری دادگاه‌های آمریکا مورد استفاده قرار می‌گیرد. به موجب این معیار شاکی /

#### 4. The Burden of Going Forward

۹. نسرین مهرا و عبدالوحید زاهدی، «رویکرد نوین حقوق کیفری در موضوع بار اثبات دفاعیات»، مجله حقوقی دادگستری، ۷۹، ۹۰ (۱۳۹۴)، ۶۶-۷۰.

#### 10. Preponderance of Evidence

11. Dominique Demougina and Claude Fluet, "Preponderance of evidence", *European Economic Review*, 50 (2006), 963.

<sup>۱۲</sup> . ماده ۲۱۸ ق.م.ا ایران نیز در جرایم موجب حد و در جایی که متهم ادعای فقدان علم یا قصد یا وجود موانع مسئولیت کیفری کند، در صورت احتمال صدق گفتار، ادعای متهم را قبول می‌کند.

#### 13. Clear and Convincing Evidence

14. Georgi Gardiner, "In Defence of reasonable doubt", *Journal of Applied Philosophy*, 34, 2(2017), 2.

#### 15. Proof beyond Any reasonable Doubt

دادستان باید اتهام انتسابی به متهم را به گونه‌ای برای هیئت منصفه یا قاضی اثبات کند که هیچ‌گونه تردید منطقی در صحت استناد باقی نماند. اگر ورود به فرایند عدالت کیفری هزینه چندانی نداشت، خروج موفقیت‌آمیز و نتیجه گرفتن از آن نیاز به زحمتی فراوان دارد. مطابق این معیار، صدور حکم به بی‌گناهی متهم، نیاز به حصول اطمینان اخلاقی مطلق بر بی‌گناهی وی ندارد، بلکه همین‌که اعضای هیئت منصفه تردید منطقی بر گناهکار بودن متهم داشته باشند، موظف هستند متهم را بی‌گناه تشخیص دهند.<sup>۱۶</sup> منطقی است که شدیدترین درجه اثبات در مقابل شدیدترین ضمانت اجرای قهری قرار گیرد. پیامد محکومیت در دعاوی کیفری نقض شدید آزادی‌های محکوم، محرومیت او از حقوق اجتماعی و تحمل مجازات است؛ چنین پیامد مهلکی اقتضاء می‌کند تا با وضع استانداردهای سخت‌گیرانه اثبات اتهامات کیفری تا جای ممکن از وقوع اشتباه در محکومیت اشخاص جلوگیری کرد.

در واقع همان «نظام اقناع درونی قاضی» که بر دادرسی اکثر کشورهای رومی - ژرمنی حاکم است، در نظام کامن‌لا نیز مبنای ارزیابی ادله قرار گرفته است؛ با این تفاوت که برای این اقناع در مراحل مختلف رسیدگی و پرونده‌های مختلف سطح‌بندی کرده‌اند. از نظر حقوقدانان آمریکایی سطح اقناع مورد نیاز برای ثبت شکایت، با اقناع مورد نیاز برای صدور مجازات برابر نیست، همان‌طور که سطح اقناع مورد نیاز برای صدور حکم در دعاوی مدنی با دعاوی کیفری مساوی نیست؛ اما این سطح‌بندی به معنی خروج از نظام اقناع قاضی نیست، بلکه جزئی از آن است. فلچر حقوقدانان برجسته آمریکایی از تمثیل جالبی برای بیان موضوع بهره برده است. مسابقه پرتاب وزنه را در ذهن تصور کنید؛ زمین مسابقه از یک تا صد متر نشانه‌گذاری شده است. برای ثبت شکایت، پرتاب وزنه تا ده متر کافی است (قابلیت طرح). در برخی دعاوی حقوقی همین‌که وزنه صرفاً از نیمه زمین بگذرد برای اثبات دعوا کافی است (دلیل غالب). در برخی دیگر از دعاوی حقوقی وزنه باید حدوداً هفتاد تا هشتاد متر پرتاب شود (دلیل واضح و قانع‌کننده). در دعاوی کیفری، وزنه باید حداقل نود متر پرتاب شود تا حکم به گناهکاری صادر شود (اثبات بدون شک معقول).<sup>۱۷</sup>

جدای از ساختار سازمان‌یافته‌تر و مدون نظام حقوقی آمریکا نسبت به کامن‌لای سنتی انگلستان که دسترسی به قوانین و آراء قضائی را ساده‌تر می‌کند و شمار بیشتر پژوهش‌ها و منابع

16. Georgi Gardiner, Op. cit. 2.

۱۷. فلچر، پیشین، ۴۶.

موجود جهت مطالعه این نظام، قاعده مزبور بیش از سایر کشورهای تابع نظام کامن‌لا در آمریکا نهادینه شده است؛ از این رو، در بررسی قاعده «اثبات بدون شک معقول»، دامنه پژوهش پیش‌رو به نظام دادرسی آمریکا محدود شده است. در فقه اسلامی و نظام حقوقی ایران نیز قاعده ویژه‌ای در خصوص چگونگی تأثیرگذاری شک بر رسیدگی‌های کیفری وجود دارد که به قاعده «درأ» معروف است.

کمتر پژوهشی در ایران به مقایسه دقیق میان این دو قاعده پرداخته و کارکردهای هر یک را مشخص کرده است. مقاله‌های ذیل برخی از پژوهش‌هایی هستند که کم و بیش به بررسی قاعده «اثبات بدون شک معقول» پرداخته‌اند؛ حیدری در مقاله «معیار اثبات در دعاوی کیفری در دادرسی کیفری ایران و انگلستان» معیار «قناعت وجدان دادرسی» در نظام رومی - ژرمن را با معیار «فرائر از شک معقول» در نظام کامن‌لا مقایسه و شباهت‌ها و تفاوت‌های میان آن دو را بیان کرده است.<sup>۱۸</sup> فروغی و یوسفی در مقاله «مرحله تصمیم‌گیری برای کفایت ادله اثباتی در الگوهای تحقیقاتی ایران و آمریکا» مرحله تحقیقات مقدماتی را محور پژوهش خود قرار داده و دو مدل ایرانی که مبتنی بر تصمیم‌گیری بازپرس بر اساس معیار «فرائر از هر شک معقول» است و مدل آمریکایی که مبتنی بر تصمیم‌گیری هیئت عالی منصفه بر اساس معیار «دلیل معقول» است را با یکدیگر مقایسه کرده‌اند.<sup>۱۹</sup> مهرا و زاهدی در مقاله «رویکرد نوین حقوق کیفری در موضوع بار اثبات دفاعیات» ذیل بحث خود در رابطه با دو تئوری قواعد جامع و نقض پذیر، به توضیح استانداردهای مختلف اثباتی نیز پرداخته‌اند.<sup>۲۰</sup> رهبری و محقق داماد نیز در مقاله «تبیین قاعده درأ در حقوق کیفری ایران و نهاد معادل آن در حقوق آمریکا» دو مفهوم «اشتباه موضوعی» و «اشتباه حکمی» در حقوق آمریکا را معادل قاعده درأ در حقوق ایران تلقی کرده و به بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های آن پرداخته و اثبات بدون شک معقول را نیز یکی از مفاهیم نزدیک به قاعده درأ معرفی کرده‌اند.<sup>۲۱</sup> همان‌طور که مشاهده می‌شود از میان مقالات فوق پژوهشی

۱۸. الهام حیدری، «معیار اثبات در دعاوی کیفری در دادرسی کیفری ایران و انگلستان»، مطالعات حقوق خصوصی، ۴۳، (۹۲)۴، ۵۷-۷۴.

۱۹. فضل‌الله فروغی و ایمان یوسفی، «مرحله تصمیم‌گیری برای کفایت ادله اثباتی در الگوهای تحقیقاتی ایران و آمریکا»، مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۶، ۱ (۱۳۹۳)، ۱۴۷-۱۷۸.

۲۰. مهرا و زاهدی، پیشین، ۶۳-۸۴.

۲۱. هادی رهبری و سید مصطفی محقق داماد، «تبیین قاعده درأ در حقوق کیفری ایران و نهاد معادل آن در حقوق آمریکا»، مجله علمی-پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۵۱، ۲ (۱۳۹۷)، ۴۵۹-۴۷۴.

دقیقاً محوریت بحث خود را به مقایسه دو قاعده «اثبات بدون شک معقول» و «درأ» قرار نداده‌اند؛ از این رو، بررسی میان این دو قاعده از نوآوری‌های مقاله پیش رو است.

در مقاله پیش رو برای پاسخ دادن به سؤالاتی از این حیث که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان دو قاعده آمریکایی و فقهی وجود دارد و مزایا و معایب هرکدامشان چیست، در بخش نخست به تفصیل به معرفی و تبیین قاعده کامن‌لای پی پرداخته، در بخش دوم قاعده درأ را تشریح کرده و در بخش نهایی، این دو قاعده و کارکردهای‌شان را در مقابل هم بررسی می‌کنیم.

### ۱- اثبات بدون شک معقول

در گام نخست به تبیین قاعده کامن‌لای پی پرداخته و آن را در بخش‌های مفهوم و تاریخچه بررسی می‌کنیم.

#### ۱-۱- مفهوم قاعده

گفته شده که هیچ مفهومی در حقوق کیفری آمریکا به اندازه قاعده اثبات بدون شک معقول نزد عموم مردم آشنا نیست. همین رواج زیاد قاعده میان مردم باعث شده تا از نظر برخی، معنی قاعده روشن و بدیهی باشد و از نظر برخی نیز از معانی اصیل و دقیق خود دور افتاده باشد.<sup>۲۲</sup> هرچند به موجب رأی دیوان عالی در پرونده وینشپ، اجرای قاعده اثبات بدون شک معقول در تمامی پرونده‌های کیفری آمریکا الزامی است،<sup>۲۳</sup> اما هیچ تعریفی از این قاعده نه در قانون اساسی، نه در قوانین عادی و نه در رأی خود دیوان عالی ذکر نشده؛ امری که تشتت آراء زیادی در باب معنی و مفهوم این قاعده ایجاد کرده است.<sup>۲۴</sup>

#### ۱-۱-۱- تعاریف موجود و انتقادات وارد بر آنها

در تعریف اثبات بدون شک معقول برخی گفته‌اند: «شک معقول، شکی است که یک فرد متعارف را نسبت به تصمیم‌گیری در امور مهم زندگی خودش، مردد می‌کند».<sup>۲۵</sup> در جایی دیگر اثبات بدون شک معقول به منزله «اطمینان اخلاقی هیئت‌منصفه بر گناهکاری متهم» تلقی شده

22. Elisabeth Stoffelmayer and Shari Seidman Diamond, "The Conflict Between Precision and Flexibility in Explaining Beyond a Reasonable Doubt", *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 3(2000), 769.

23. *In re Winship*, 397 U.S. 358 (1970)

24. Harvard Law Review Association, "Reasonable doubt: an argument against definition", *Harv. L. Rev.*, 108, 8(1995), 1955.

25. Melissa Corwin, "Defining Proof Beyond a Reasonable Doubt for the Criminal Jury: the Third Circuit Accepts an Invitation to Tolerate Constitutionally Inadequate Phraseology". *Vill. L. Rev.*, 46, 4(2001), 842.

است.<sup>۲۶</sup> بعضی دیگر شک معقول را «شکی مبتنی بر منطقی و استدلال» تعریف کرده‌اند.<sup>۲۷</sup> عده‌ای نیز این قاعده را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «اثبات بدون شک معقول، اثباتی است که شما را به‌طور قطع بر گناهکاری متهم قانع می‌کند».<sup>۲۸</sup>

این تعاریف مورد قبول تمامی نویسندگان نیستند و به هرکدام از آنها ایراداتی وارد شده است؛ در نقد تعریف نخست گفته‌اند که این تعریف، با قیاس کردن دادرسی کیفری با امور زندگی روزمره، اهمیت محکومیت‌های کیفری را ناچیز جلوه می‌دهد.<sup>۲۹</sup> در رد «اطمینان اخلاقی» نیز گفته شده که این معیار باعث می‌شود هیئت منصفه نه بر اساس ادله عینی، بلکه بر پایه احساسات و تصمیم‌گیری‌های انتزاعی اعلام رأی کنند.<sup>۳۰</sup> «شک مبتنی بر منطقی و استدلال» نیز از این جهت که به اعتقاد برخی دایره شک را محدود کرده و بار اثباتی را کاهش می‌دهد مورد نقد واقع شده است.<sup>۳۱</sup> به نظر نگارندگان این مقاله تعریف چهارم نیز از ارائه معیار دقیقی که ماهیت شک معقول را آشکار سازد عاجز است و چیزی بیش از تکرار الفاظ به‌کار رفته در خود قاعده نیست.

#### ۱-۱-۲- اختلاف در خصوص ارائه تعریف

جدای از اختلاف‌ها در خصوص چگونگی تعریف قاعده، اختلاف‌های مبنایی در خصوص اصل ارائه تعریف به هیئت منصفه توسط دادگاه نیز در رویه قضائی دادگاه‌های آمریکا به چشم می‌خورد. دسته‌ای از دادگاه‌ها تعریف قاعده را منع کرده‌اند، دسته‌ای ارائه تعریف به هیئت منصفه را الزامی می‌دانند و دسته‌ای دیگر نیز ارائه تعریف را منوط به درخواست هیئت منصفه یا صلاح‌دید دادگاه دانسته‌اند.<sup>۳۲</sup>

دادگاه‌هایی که از ارائه تعریف به هیئت منصفه خودداری می‌کنند استدلالشان این است که قاعده، مبرهن و خود گواه است، افراد متعارف به راحتی معنای آن را می‌فهمند و تلاش برای ارائه تعریف، جز پیچیده‌تر کردن مفهوم آن ثمره‌ای ندارد.<sup>۳۳</sup> پژوهش‌هایی نیز در این زمینه نشان داده‌اند که ارائه تعریف به افراد، فهم قاعده را دشوارتر می‌سازد؛ برای مثال، در یکی از این

26. Harvard Law Review Association, op. cit., 1969.

27. Jon O. Newman, "Taking Beyond a Reasonable Doubt Seriously", *Judicature*, 103, 2(2019), 34.

28. Victor v. Nebraska, 511 U.S. 1 (1994), 27.

29. *ibid*, 24

30. Harvard Law Review Association, op. cit. 1969

31. Jon O. Newman, "Beyond Reasonable Doubt", *NYUL REV*, 68, 5(1993), 983.

32. Henry A. Diamond, "Reasonable doubt: to define, or not to define", *Colum. L. Rev*, 90, 6(1990), 1718-21.

33. Justice Smith in "State v De Lea", Quoted in James A. Shapiro, and Karl T. Muth, "Beyond a Reasonable Doubt: Juries Don't Get It", *Loy. U. Chi. LJ* 52, 4 (2020), 1033.

پژوهش‌ها، محققین از افراد خواستند تا فهم خود را از قاعده اثبات بدون شک معقول بیان کنند. سپس تعاریف مختلفی را از قاعده برای آنان بیان کردند و دوباره درخواست کردند تا افراد برداشت‌شان از قاعده را اظهار کنند؛ نتیجه نهایی صرفاً ابهام بیشتر افراد حاضر در تحقیق و کاهش درک آنان از قاعده بود.<sup>۳۴</sup>

استدلال دیگر طرفداران این دیدگاه، این است که با ارائه تعریف قاعده اثبات بدون شک معقول، انعطاف‌پذیری خود را از دست می‌دهند؛ بهتر است تعریف آن را به هیئت منصفه واگذار کنیم تا آنان در هر پرونده با توجه به شدت مجازات و ویژگی‌های شخصیتی متهم و ... اطمینان اخلاقی لازم برای اثبات مجرمیت را تعیین کنند.<sup>۳۵</sup>

دادگاه‌هایی که ارائه تعریف به هیئت منصفه را لازم می‌دانند، برعکس گروه نخست، قائل به سادگی و خود تعریفی این قاعده نبوده و برای جلوگیری از برداشت‌های متفاوت، تعریف آن را برای هیئت منصفه الزامی کرده‌اند. آنها استدلال می‌کنند که اگر میان حقوقدانان در خصوص مفهوم این قاعده اختلاف نظر وجود دارد، چه انتظاری از مردم عادی می‌توان داشت تا بی‌هیچ ابهامی متوجه معنای صحیح این قاعده گردند. از نظر این دسته از دادگاه‌ها، اگر تعریف مشخصی از قاعده به هیئت منصفه ارائه نشود و بنا باشد هر کس بنا به درک شخصی خود در ذهن، قاعده را اعمال کند، نمی‌توان مطمئن شد که استاندارد اثباتی یکسانی در پرونده‌های کیفری اجرا شود و قاعده از هدف خود دور می‌افتد.<sup>۳۶</sup> مضافاً اینکه ارائه تعریف به هیئت منصفه را از لوازم دادرسی منصفانه و حقوق تضمین شده متهم محسوب می‌کنند.<sup>۳۷</sup> این دسته تا جایی پیش رفته که عدم ارائه تعریف به هیئت منصفه را موجب نقض خودکار رأی دادگاه دانسته‌اند.<sup>۳۸</sup>

دسته‌ی سومی از دادگاه‌ها در رویه قضائی آمریکا نیز تصمیم‌گیری در خصوص ارائه یا عدم ارائه تعریف از قاعده را به خود هیئت منصفه واگذار نموده‌اند؛ اگر اعضای هیئت منصفه تقاضا کنند، تعریفی از قاعده را به آنها ارائه می‌کنند و در غیر این صورت سکوت می‌کنند.<sup>۳۹</sup>

34. David U. Strawn, and Raymond W. Buchanan, "Jury Confusion: A Threat to Justice", *Judicature* 59, 10(1975), 478-483, quoted in Harvard Law Review Association, op. cit., 1966.

35. James Franklin, "Case comment—United States v. Copeland, 369 F. Supp. 2d 275 (EDNY 2005), Quantification of the 'Proof Beyond Reasonable Doubt' Standard", *Law, Probability and Risk* 5, 2(2006), 159; Harvard Law Review Association, op. cit., 1957.

36. Henry A. Diamond, "Reasonable doubt: to define, or not to define", *Colum. L. Rev.*, 90, 6(1990), 1723.

37. *Ibid.*, 1721-1722.

38. Harvard Law Review Association, op. cit. 1959

39. Diamond, op. cit. 1720

### ۱-۱-۳- اختلاف در خصوص کمی یا کیفی سازی تعاریف

اختلاف مبنایی دیگر میان حقوقدانان و دادگاه‌ها، مربوط به «کمی‌سازی»<sup>۴۰</sup> قاعده مذکور است. برخی نویسندگان معتقدند برای توضیح و فهم بهتر قاعده می‌توان از معیارهای کمی در تعریف آن استفاده کرد؛ مانند آنکه به هیئت منصفه بگوییم اثبات بدون شک معقول، اطمینان اخلاقی بین ۹۰ تا ۹۵ درصد به گناهکاری متهم است. به نظر آنها تعاریف کیفی از قاعده اثبات بدون شک معقول بسیار مبهم هستند و چنین ابهامی منجر به اساسی‌ترین اشتباهات نظام عدالت کیفری یعنی تبرئه مجرمین و محکومیت بی‌گناهان می‌شود. مضافاً اینکه اگر معیارهای کمی دقیقی جهت تعریف قاعده وجود نداشته باشد، ممکن است در هر پرونده تفسیر متفاوتی از میزان قطعیت لازم جهت محکومیت متهمان شکل بگیرد و آزادی‌های شهروندان به مخاطره افتند.<sup>۴۱</sup>

با این حال اکثریت حقوقدانان آمریکایی با کمی‌سازی این قاعده مخالف هستند؛ برخی از دلایلی که در رد کمی‌سازی ذکر کرده‌اند عبارت است از: ۱. وجود اندک انعطاف‌پذیری در قاعده باعث می‌شود تا در هر پرونده هرچه شدت مجازات بیشتر باشد، استاندارد اثباتی نیز سنگین‌تر شود. ۲. از آنجایی که در مورد قطعیت دقیق مورد نیاز جهت محکومیت اختلاف است، تلاش برای کمی‌سازی صرفاً موجب ابهام و ناهمگونی بیشتر می‌شود. ۳. برخی احتمالات (احتمال گناهکاری یا بی‌گناهی) ذاتاً قابل ارزش‌گذاری عددی نیستند. ۴. استفاده از آمار و اعداد و ریاضی‌وار ساختن حقوق کیفری از عظمت و اعتبار آن کم می‌کند.<sup>۴۲</sup>

### ۱-۱-۴- تعریف نهایی

تا اینجا بیان شد که میان حقوقدانان و دادگاه‌های آمریکایی، اجماعی در خصوص تعریف دقیق قاعده، اصل ارائه یا عدم ارائه تعریف به هیئت منصفه و کمی یا کیفی‌سازی آن وجود ندارد. شاید بررسی‌های موشکافانه حقوقی و تلاش برای تفسیر این قاعده با موازین فنی سبب شده تا اختلافات عدیده‌ای در مورد آن شکل بگیرد. با نگاهی دوباره به هدف وضع این قاعده و ماهیت آن و اجتناب از تلاش برای تفسیرهای پیچیده و فنی، به راحتی می‌توان اختلافات موجود را کم کرد. اثبات بدون شک معقول نه نیاز به کمی‌سازی دارد و نه نیاز به ارائه تعاریف انتزاعی. اثبات

40. Quantification of The Burden of Proof

41. Peter Tillers and Jonathan Gottfried, "Case comment—United States v. Copeland, 369 F. Supp. 2d 275 (EDNY 2005), A Collateral Attack on the Legal Maxim that Proof beyond a Reasonable Doubt is Unquantifiable?", *Law, Probability and Risk* 5, 2(2006), 154.

42. Franklin, op. cit., 159.

بدون شک معقول شیوه خاص استدلال کردن در محاکم کیفری است،<sup>۴۳</sup> شیوه‌ای که با زدودن شک‌های ترحم‌آمیز و غیر واقعی در روند دادرسی، امنیت جامعه را در مقابل بزهکاران تأمین کرده و نیز با تفسیر شک‌های قوی به نفع متهم، از محکوم شدن شهروندان بی‌گناه جلوگیری می‌کند.

هدف از وضع این قاعده نیز ترجیح اشتباه در تبرئه به اشتباه در محکومیت است؛ یعنی اگر هزینه محکوم نشدن شهروندان بی‌گناه، آزاد کردن چندین مجرم واقعی است، هر جامعه‌ای باید این هزینه را پرداخت کند. با تفسیر شک به نفع متهمین بهتر است چندین مجرم تبرئه شوند، اما هیچ بی‌گناهی مجازات نشود. برخی این نرخ را ۱۰ به ۱ اعلام کرده‌اند. برخی دیگر ۲۰ به ۱ و حتی ۱۰۰ به ۱ را ذکر کرده‌اند؛<sup>۴۴</sup> آنچه مسلم است تلاش برای اجتناب از مجازات بی‌گناهان با توسل به قاعده اثبات بدون شک معقول است. هیئت منصفه در تصمیم‌گیری خود باید پیامد مهلک محکوم کردن بی‌گناهان را در نظر گرفته و اگر همچنان اطمینان اخلاقی بالایی به گناهکاری متهم داشت، وی را محکوم کند. معیار اطمینان اخلاقی بالا را نیز می‌توان چنین قرار داد؛ اگر هیچ‌گونه جایگزین منطقی دیگری را برای حقایق پرونده نتوان تصور کرد، دادستان توانسته اتهام را ورای هر تردید منطقی ثابت کند؛ اما اگر بتوان حداقل یک فرض جایگزین منطقی برای حقایق پرونده تصور کرد، در این صورت با تفسیر شک معقول به نفع متهم، باید حکم به تبرئه او داد.<sup>۴۵</sup>

## ۱-۲- تاریخچه مختصری از تکامل قاعده

برای درک عمیق‌تر ماهیت اثبات بدون شک معقول بهتر است تحولات آن را در طول زمان بررسی کنیم؛ برای این کار از اشکال ابتدایی ارزیابی ادله در قرون وسطی شروع کرده تا به رأی سرنوشت‌ساز دیوان عالی آمریکا در سال ۱۹۷۰ برسیم.

هرچند ظهور پرونده «وین شپ»<sup>۴۶</sup> در سال ۱۹۷۰ و متعاقب آن، رأی دیوان عالی آمریکا، اعمال قاعده اثبات بدون شک معقول را رسماً در تمامی پرونده‌های کیفری الزامی کرد؛ اما کاربرد این قاعده در محاکم کیفری نظام کامن‌لا سابقه‌ای طولانی دارد. این قاعده چنان در تار و

43. Federico Picinali, "The threshold lies in the method: Instructing jurors about reasoning beyond reasonable doubt", *The International Journal of Evidence & Proof*, 19, 3(2015), 140.

44. Newman, "Taking Beyond a Reasonable Doubt Seriously", op. cit. 34.

45. Recco Neri, "Beyond any Reasonable Doubt between Science, Jurimetrics and Criminal Procedure: New Perspectives?", *Athens Journal Law*, 8, 2(2022), 180.

46. Winship

بود آیین دادرسی کیفری کشورهای کامن لابی تنیده شده بود که عرفاً جزء ملزومات رسیدگی‌های کیفری تلقی شده و قضات از اعمال آن تخطی نمی‌کردند؛ چنان‌که یکی از قضات انگلیسی اواسط قرن ۱۸ بیان کرده «در سراسر شبکه عدالت کیفری کامن لا، رشته‌ای طلایی همواره خودنمایی می‌کند؛ بار اثبات اتهام بدون هیچ شک معقولی بر دوش دادستان است و هیچ تلاشی برای کاهش آن پذیرفتنی نیست».<sup>۴۷</sup>

برای پیدایش خاستگاه اولیه این قاعده باید روند رسیدگی‌های کیفری قرون وسطی در دادگاه‌های انگلستان را بررسی کرد. رسیدگی در قرن‌های دوازده تا چهارده میلادی مبتنی بر «خود اطلاعاتی هیئت منصفه»<sup>۴۸</sup> بوده است. شهادت شهود در دادگاه امر رایجی نبوده و اعضای هیئت منصفه وظیفه داشتند تا خود به کشف دلایل و ارزیابی آن پرداخته و بر حسب برداشت و درک شخصی خود، رأی پرونده را صادر کنند.

از قرن شانزده به بعد، شهادت شهود به امری رایج در دادگاه‌ها تبدیل شد، اعضای هیئت منصفه دیگر خود اطلاع نبودند و باید ادله‌ای را ارزیابی می‌کردند که خود در حصول آن نقشی نداشته‌اند؛ از این رو، نیاز به معیاری برای اعتبار سنجی ادله‌ی ابرازی داشتند، معیاری سبک‌تر از قطعیت اخلاقی مطلق و سنگین‌تر از صرف ادعا؛ این‌گونه بود که «فراتر از شک معقول» متولد شد.<sup>۴۹</sup>

عده‌ای از نویسندگان تلاش کرده‌اند تا اولین آراء قضائی که در آنها دقیقاً واژگان «فراتر از شک معقول» به کار رفته باشد را شناسایی کنند. به اعتقاد برخی، اولین بار در دادگاه‌های خیانت ایرلند ۱۷۹۸<sup>۵۰</sup> این عبارت توسط دادگاه استفاده شد. برخی دیگر نیز دادگاه رسیدگی به کشتار جمعی بوستون ۱۷۷۰<sup>۵۱</sup> را محل اجرای قاعده برای نخستین بار دانسته‌اند؛<sup>۵۲</sup> آنچه مشخص است اعمال گسترده این قاعده در اکثر دادگاه‌های کیفری از اواسط قرن ۱۸ به بعد است.

در خصوص چرایی و عوامل پیدایش این قاعده نیز نظرات مختلفی وجود دارد. دفاع از حقوق متهم و تسهیل وظیفه اثباتی دادستان نظریه‌های غالب در خصوص عوامل پیدایش قاعده

47. Richard Eggleston, Evidence, proof and probability (London: Weidenfeld and Nicolson, 1983), 90.

48. Self - Informed Jurors

49. Barbara J. Shapiro, Beyond Reasonable Doubt and Probable Cause: Historical Perspectives on the Anglo-American Law of evidence (Univ of California Press, 2022), 4-6.

۵۰. شورش ۱۷۹۸ گروه مقاومت ایرلند علیه حکومت بریتانیا که به شکست انجامید.

۵۱. کشته شدن پنج شهروند آمریکایی به دست نه سرباز بریتانیایی در بوستون.

52. Thomas V. Mulrine, "Reasonable Doubt: How in the World Is It Defined?", American University International Law Review 12, 1(1997), 200.

هستند. طبق نظریه نخست، پیدایش این قاعده ماحصل تلاش‌های حقوقدانان و وکلا برای سخت‌تر شدن معیار اثبات اتهام از سوی دادستان‌ها بوده است. هم‌سو با جنبش‌های اصلاحی که در قرن ۱۸ حقوق کیفری غرب را در نوردید و اصولی مثل قانونی بودن جرم و مجازات، تفکیک قوا، لزوم تفسیر مضیق، منع شکنجه و ... مطرح شدند، سخت‌تر شدن بار اثباتی دادستان تا مرز بدون هیچ شک معقول نیز، به‌عنوان یکی از حقوق متهمین پذیرفته شد. مطابق این دیدگاه ترس از تضییع حقوق شهروندان در مقابل امکانات گسترده دولت در محاکم کیفری، دادستان‌ها را مجبور کرد تا با قطعیت اخلاقی بیشتری اتهام را اثبات کنند.<sup>۵۳</sup>

نظریه دوم، درست نقطه مقابل دیدگاه اول است. طبق این نظریه، اجرای این قاعده حاصل تلاش دادستان‌ها برای کاهش بار اثبات در محاکم کیفری بوده است؛ بدین گونه که دیگر مجبور نباشند اتهام انتسابی را بدون هیچ‌گونه شکی برای هیئت منصفه اثبات کنند، وظیفه‌ای که اگر نگوییم غیر ممکن، بسیار دشوار به نظر می‌رسد. به همین خاطر عبارت «شک معقول» جایگزین «بدون هیچ‌گونه شک» شد تا هیئت منصفه فقط در صورت وجود تردیدهای مستحکم قادر به اعلام بی‌گناهی متهم باشد.<sup>۵۴</sup> اگر در نظریه‌ی نخست حفظ حقوق متهم از طریق تشدید بار اثبات مبنا بود، کانون نظریه دوم حفظ امنیت جامعه از رهگذر تسهیل بار اثبات است.

با کنار گذاشتن رویکردهای حقوقی و مداخله دادن عوامل فرهنگی - تاریخی در بررسی پیدایش این قاعده متوجه نظریه‌های دیگری نیز می‌شویم. برخی نویسندگان نه تلاش حقوقدانان برای افزایش بار اثبات و نه زحمت دادستان‌ها برای کاهش آن را، بلکه ترس اعضای هیئت منصفه از مجازات اخروی را علت اصلی پیدایش این قاعده می‌دانند.<sup>۵۵</sup> پیش‌تر گفته شد که در قرون وسطی اعضای هیئت منصفه موظف به کشف ادله و ارزیابی شخصی آن و تعیین گناهکاری یا بی‌گناهی متهم بودند. در نهایت قاضی نیز بر اساس نظر هیئت منصفه مجازات تعیین می‌کرد. در چنین شرایطی هیئت منصفه جایگاه پر خطرتری را برای خود نسبت به قاضی قائل بود؛ چراکه سرنوشت اصلی متهم به دست آنان تعیین می‌شد و قاضی بر حسب تصمیم هیئت منصفه رأی صادر می‌کرد. از طرفی آموزه‌های دین مسیحیت نیز محکومیت اشتباه بی‌گناهان را از گناهان کبیره قلمداد کرده و موجب عذاب اخروی هولناک می‌دانست. در این حالت که اعضای هیئت منصفه خود را در معرض نفرین

53. Newman, "Beyond Reasonable Doubt", op. cit., 982.

54. Newman, "Taking Beyond a Reasonable Doubt Seriously", op. cit., 34.

55. James Q. Whitman, The origins of reasonable doubt: Theological roots of the criminal trial (Yale University Press, 2008), 3.

ابدی و عذاب اخروی می‌دیدند، «راه آسان‌تر»<sup>۵۶</sup> را در پیش گرفته و با کوچک‌ترین شکی دست به تبرئه متهمین می‌زدند.<sup>۵۷</sup> در بسیاری از موارد نیز هیئت منصفه در تصمیم‌گیری خود، عواملی غیر از ادله اثباتی را تأثیر می‌دادند؛ مانند ویژگی‌های شخصیتی متهم، فقیر یا غنی بودن وی، شرایط خانوادگی او، پیش‌بینی شدت مجازات<sup>۵۸</sup> و مواردی مشابه.<sup>۵۹</sup>

با بررسی دو مورد اخیر (ترس از عذاب اخروی و تأثیر دادن عوامل نامربوط در تصمیم‌گیری)، مشخص می‌شود که در واقع اعضای هیئت منصفه، نه «حقیقت ادله»<sup>۶۰</sup> که «آسایش اخلاقی»<sup>۶۱</sup> خود را معیار تصمیم‌گیری قرار می‌دادند. اثبات بدون شک معقول نیز ابزاری جهت نیل به آسایش اخلاقی و فرار از عذاب اخروی بوده است.

به هر ترتیب اثبات بدون شک معقول از قرن ۱۸ به بعد به رکنی اساسی در نظام دادرسی کشورهای کامن‌لایی و آمریکا تبدیل شد تا سال ۱۹۷۰ که ظهور پرونده‌ای موسوم به وینشپ باعث اجرای رسمی آن و از الزامات قانون اساسی تلقی شود.<sup>۶۲</sup> استدلال دیوان عالی آمریکا در این پرونده این بود که عمل به «دادرسی منصفانه» مذکور در متمم‌های ۵ و ۱۴<sup>۶۳</sup> قانون اساسی اقتضاء می‌کند تا دادستان در پرونده‌های کیفری اتهام افراد را فراتر از هرگونه شک معقولی اثبات نماید؛ بدین ترتیب دیوان، اثبات بدون شک معقول را از لوازم یک دادرسی منصفانه تشخیص داد.<sup>۶۴</sup>

## ۲- قاعده درأ

فقه اسلامی نیز با مفهوم تفسیر شک به نفع متهم بیگانه نیست؛ همانند تمامی نظام‌های

56. Doctrine of the Safer Path

57. Ibid, 116-117.

58. هیئت منصفه بدون اطلاع از میزان واقعی مجازات، گمان بر شدت مجازات کرده، لذا از ترس عدم تناسب میان جرم و مجازات، حکم به بی‌گناهی می‌داد.

59. Barbara Shapiro, "The Beyond Reasonable Doubt Doctrine: 'Moral Comfort' or Standard of Proof?", Law and Humanities 2, 2(2008), 152.

60. Factual Proof

61. Moral Comfort

62. پرونده از این قرار بود که از پسری ۱۲ ساله به اتهام دزدی مبلغی پول شکایت شد. دادگاه خانواده نیویورک بر اساس معیار غلبه شواهد، حکم به بزهکاری نوجوان صادر کرد. دادگاه تجدید نظر نیز رای را تأیید کرد اما دیوان عالی با بیان اینکه در تمامی پرونده‌های کیفری حتی بزهکاری نوجوانان معیار اثباتی لازم، اثبات بدون شک معقول است، رای را نقض کرد. بعد از رأی دیوان عالی رعایت این معیار در تمامی رسیدگی‌های کیفری الزامی شد.

63. در این متمم‌ها اصول متعددی از دادرسی منصفانه و حقوق تضمین شده شهروندان ذکر شده است.

64. In re Winship, 397 U.S. 358 (1970)

حقوقی، اجتناب از محکومیت بی‌گناهان دغدغه فقهای اسلامی نیز بوده و تلاش شده تا با استفاده از راهکارهایی از این اشتباه مهلک جلوگیری شود. مهم‌ترین راهکار فقه اسلامی در نیل به این هدف، قاعده درأ است.

### ۱-۲- تاریخچه، مفهوم و قلمرو

در فقه اسلامی، قاعده امری کلی است که بر امور جزئی بار می‌شود. هر قاعده و حکم شرعی نیز برای آنکه از جانب فقها مورد عمل قرار گیرد، نیاز به مستند فقهی دارد. مهم‌ترین مستند قاعده درأ، حدیثی از پیامبر اسلام (ص) با مضمون «ادرووا الحدود بالشبهات» است.<sup>۶۵</sup> بررسی آثار فقهای شیعی نشان دهنده این است که اولین بار شیخ صدوق حدیث مذکور را نقل کرده و بعد از او این قاعده مورد استناد سایر فقها نیز قرار گرفته است.<sup>۶۶</sup> هرچند مفهوم این حدیث در آثار تمامی فقها یکسان است اما در الفاظ حدیث مورد بحث تفاوت‌های اندکی به چشم می‌خورد؛ گاهی فقها از عبارات دیگری چون «الحدود تدرء بالشبهات»، «الحدود ادروا بالشبهات» و مانند آن برای بیان مستند شرعی قاعده درأ استفاده کرده‌اند.<sup>۶۷</sup> در جای دیگری نیز از پیامبر (ص) نقل شده است که می‌فرماید: «تا آنجا که می‌توانید حد را از مسلمانان دفع نمایید و اگر گریزی برای خروج از مهلکه یافتید، متهم را رها کنید و بدانید که اشتباه حاکم در تبرئه مجرمان، از اشتباه او در مجازات بی‌گناهان شایسته‌تر است».<sup>۶۸</sup>

علاوه بر احادیث و روایات موجود، فقها حکم عقل را نیز از دلایل اعتبار این قاعده دانسته‌اند.<sup>۶۹</sup> عقل فرمان می‌دهد که افراد را مجازات نکنیم، مگر آنکه اتهام آنان به‌طور قطعی و بدون هیچ شبهه‌ای ثابت شده باشد. برخی نویسندگان اعمال قاعده درأ در فقه اسلامی را نشانه آن دانسته

۶۵. محمد بن علی بن الحسین الصدوق، من لایحضره الفقیه، ترجمه علی اکبر غفاری (تهران: نشر صدوق بهارستان نظامیه، ۱۳۶۸)، ۴۱۸/۵؛ سید حسین بروجردی، منابع فقه شیعه، ترجمه احمد اسماعیل تبار، سید احمد رضا حسینی و مهدی حسینیان قمی (تهران: فرهنگ سبز، ۱۳۸۷)، ۵۹۲.

۶۶. السید ابوالقاسم الموسوی الخوئی، مبانی تکملة المنهاج (بغداد: مطبعة بابل، ۱۹۷۸)، ۱/۱۶۸.

۶۷. سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه بخش جزایی (تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۳)، ۴۴ به نقل از سیوطی، الاشباه والنظائر، ۱۲۲-۱۲۳.

۶۸. «ادرووا الحدود عن المسلمین ما استطعتم فان كان له مخرج فخلوا سبيله؛ فان الامام لان یخطیء فی العفو خیر من ان یخطیء فی العقوبه.» محمد بن علی ابن محمد الشوکانی، نیل الاوطار شرح منتقى الاخبار من احادیث سید الاخیار (بیروت: دارالجیل، ۱۲۵۵)، ۲۷۱/۷.

۶۹. محقق داماد، پیشین، ۴۸.

که در نظام کیفری اسلام، نفس مجازات مطلوب نیست، ضرورتاً به آن توسل جسته می‌شود، اصل بر براءت است و با کوچک‌ترین شبهه حدود الهی دفع می‌شود.<sup>۷۰</sup>

در آ در لغت به معنی «دفع کردن»، «دور کردن» و «رد کردن»<sup>۷۱</sup> و در اصطلاح به معنای اسقاط مجازات در صورت وجود شبهه است؛ عمل به مفاد قاعده در آ به این معنا است که وجود شبهه در یک پرونده کیفری مانع از اجرای مجازات (حد) است. به موجب این قاعده با وجود تردید در حرمت عمل یا وقوع یا انتساب آن به متهم یا تردید در علم متهم به حرمت عمل یا ماهیت موضوع و اختیار وی در ارتکاب عمل، مجازات منتفی خواهد شد.<sup>۷۲</sup>

قلمروی اجرای این قاعده، حدود است؛ اما در خصوص دامنه مفهوم حد، میان فقها اشتراک نظری وجود ندارد؛ برخی معتقدند که منظور از حد تنها معنای خاص آن یعنی مجازاتی که شارع، میزان و نوع و کیفیت اجرای آن را بیان کرده، است. ادله این گروه این است که نخست یکی از مبانی اصلی قاعده در آ تسامح و امتنان شارع به امت اسلامی بوده منطقی این امتنان نیز فقط در جرایم حق‌اللهی می‌تواند جاری شود، نه سایر جرایم. دوم اینکه در آ، قاعده‌ای استثنایی و خلاف اصل بوده، باید به قدر متیقن آن اکتفا و از تسری آن اجتناب کرد.<sup>۷۳</sup>

در مقابل نیز برخی معتقدند که حد در معنای عام آن مدنظر است و انواع مجازات‌ها را شامل می‌شود. استدلال این گروه این است که اگر حد به معنی خاص کلمه که برای شارع از آن چنان اهمیتی برخوردار بوده که تمام جزئیات آن را ذکر کرده، با وجود شبهه، دفع می‌شود. سایر مجازات‌ها در صورت وجود شبهه، به طریق اولی ساقط می‌شوند.<sup>۷۴</sup> استدلال دیگری نیز در این زمینه می‌توان مطرح کرد که اصولاً واژه «حد» که در احادیث و روایت مربوط به قاعده در آ ذکر شده، در معنای اصطلاحی آن به کار نرفته، مقید به حدود در معنای مضیق نیست و هرگونه عقوبتی را شامل می‌شود.<sup>۷۵</sup>

۷۰. محمود پوربافرانی و حامد رستمی نجف‌آبادی، «شمول «شبهه» در قاعده در آ»، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۲(۲۲) (۱۳۹۹)، ۱۰۸.

۷۱. محقق داماد، پیشین، ۷۱.

۷۲. جلیل امیدی، «قاعده در آ و تفسیر نصوص جزایی»، مجله مقالات و بررسی‌ها، ۷۳(۱۳۸۲)، ۴۱.

۷۳. کیومرث کلانتری، پژمان پارسا و سید مسعود حیدری، «قلمرو و شرایط اعمال قاعده در آ در حدود و تعزیرات»، فصلنامه تعالی حقوق، ۳(۲۰) (۱۳۹۶)، ۱۱۱.

۷۴. همان، ۱۱۲. به نقل از موسوی خمینی، ۱۳۸۸، ۴۸۳.

۷۵. محقق داماد، پیشین، ۷۰.

در مورد اینکه چه نوع شبهه‌ای مسقط مجازات است نیز، اختلاف نظر وجود دارد. هرچند عده‌ای تفسیر موسعی از شبهه ارائه کرده و درجات مختلفی از شبهه نظیر احتمال و تردید و ظن و گمان و اعتقاد را باعث سقوط مجازات می‌دانند،<sup>۷۶</sup> اما به نظر می‌رسد قول صحیح‌تر این است که مراد از شبهه در قاعده درأ، صرفاً شبهات محتمل و متعارف بوده<sup>۷۷</sup> و مراتب ضعیف شک و تردید را نمی‌توان محل اجرای این قاعده دانست.

در خصوص محل ایجاد شبهه مورد بحث قاعده نیز نظرات متفاوتی وجود دارد. به بیان دیگر در مورد اینکه شبهه مورد نظر در قاعده درأ، شبهه ایجاد شده در ذهن قاضی است یا متهم (حین ارتکاب جرم)، سه نظر وجود دارد. برخی معتقدند که منظور از شبهه فقط شبهات ایجاد شده در ذهن قاضی، حین رسیدگی به پرونده است؛ با این استدلال که شبهه متهم گاهی هیچ تأثیری در سقوط مجازات ندارد؛ مثل اینکه شخصی دیگری را بکشد و تصور کند که او ثروتمند است، اما بعد از قتل وی متوجه شود که شخص مقتول فقیر بوده است. کاملاً بدیهی است که این شبهه و جهل، تأثیری در حکم قصاص وی ندارد. گاهی نیز شبهه متهم کاملاً باعث سقوط مجازات می‌شود؛ مانند اینکه شخصی به تصور اینکه مایعی مسکر نیست، آن را بنوشد اما بعد از نوشیدن متوجه شود که مایع، مسکر بوده است. در اینجا قطعاً شبهه متهم باعث سقوط مجازات می‌شود و اصلاً محل اجرای قاعده درأ نیست.<sup>۷۸</sup>

در مقابل این گروه، عده‌ای استدلال کرده‌اند که مراد از شبهه، صرفاً شبهات ایجاد شده در ذهن متهم، هنگام ارتکاب جرم است. آنان با این استدلال شبهات قاضی را خارج از مفهوم قاعده درأ می‌دانند که قاضی برای صدور حکم مجازات، در هر صورت نیازمند احراز جرم بوده و در صورت وجود تردید و عدم اثبات قطعی جرم، قانوناً نمی‌تواند متهم را محکوم نماید؛ از این رو، تردید قاضی و به تبع آن عدم صدور حکم، اصولاً هیچ ارتباطی به قاعده درأ ندارد.<sup>۷۹</sup>

به نظر نگارندگان مقاله، قول صحیح‌تر این است که شبهه مورد بحث در قاعده درأ، هم ناظر بر شبهات موجود در ذهن مرتکب در حین انجام جرم باشد و هم ناظر بر شبهات عارض بر ذهن

۷۶. محقق داماد، پیشین، ۵۱.

۷۷. روح‌الله اکرمی، «شبهه موضوع قاعده درأ در حقوق ایران»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۷، ۲۰ (۱۳۹۹)، ۱۰.

۷۸. احمد حاجی ده‌آبادی، «جریان یا عدم جریان قاعده درأ در قصاص با تأکید بر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲»، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۳، ۲۵ (۱۴۰۰)، ۳-۱۸۲.

۷۹. پوربافرانی و رستمی نجف‌آبادی، پیشین، ۱۱۰.

قاضی در حین رسیدگی به پرونده است.<sup>۸۰</sup> در واقع کارکرد قاعده درأ، انتفاء مجازات در صورت وجود شک و تردید یا جهل به حکم یا موضوع از طرف متهم و یا تردید در انتساب رفتار مجرمانه یا شرایط مسئولیت کیفری متهم، از جانب قاضی است.<sup>۸۱</sup> برای فهم بهتر، لازم است شبهه نزد قاضی و متهم را از یکدیگر تفکیک کنیم؛ بدین معنا که شبهه‌ای نزد متهم می‌تواند محل اجرای قاعده درأ باشد که مربوط به حکم و یا موضوع بوده و شبهه‌ای نزد قاضی موقعیت اجرای قاعده درأ را فراهم می‌آورد که مربوط به انتساب فعل مجرمانه یا شرایط مسئولیت کیفری در متهم باشد؛ به عبارت دیگر شبهه مورد نظر قاعده، نسبت به متهم جنبه ثبوتی و نسبت به قاضی جنبه اثباتی دارد.<sup>۸۲</sup>

## ۲-۲- قاعده درأ در قانون مجازات اسلامی

قاعده درأ به صورت صریح اولین بار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفت. با وجود سابقه قانونی نه چندان طولانی این قاعده، استناد به آن در رویه قضائی دادگاه‌ها، پیش از قانون مجازات ۱۳۹۲ نیز رایج بوده و قضات در موارد حصول شبهه در دعاوی کیفری، به استناد اصل ۱۶۷ قانون اساسی آن را اعمال می‌کردند.<sup>۸۳</sup>

قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی سال ۹۲، در مواد ۱۲۰ و ۱۲۱ و ۲۱۷ و ۲۱۸ به بیان احکام قاعده درأ پرداخته است. ماده ۱۲۰ قانون مجازات اسلامی بیان می‌کند: «هرگاه وقوع جرم یا برخی از شرایط آن و یا هر یک از شرایط مسئولیت کیفری مورد شبهه یا تردید قرار بگیرد و دلیلی بر نفی آن یافت نشود، حسب مورد جرم یا شرط مذکور ثابت نمی‌شود».

در فقه اسلامی با توجه به برخی روایات، عده‌ای با این استدلال که «الشبهات» جمع محلی به الف و لام بوده و افاده عموم می‌کند، تفسیر موسعی از چگونگی اثبات شبهه را پذیرفته و معتقدند صرف وجود هر شبهه‌ای مسقط حد است؛<sup>۸۴</sup> اما در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ جرایم به لحاظ کیفیت اثبات شبهه از یکدیگر تفکیک شده‌اند. از این حیث جرایم را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: ۱. تمامی حدود به استثنای چهار حد خاص ۲. چهار حد خاص محاربه، افساد

۸۰. سید عبدالکریم الموسوی الازدبیلی، فقه الحدود و التعزیرات (قم: منشورات مکتبه امیر المومنین، ۱۴۱۳)، ۸۸.

۸۱. رهبری و محقق داماد، پیشین، ۴۵۹.

۸۲. محسن صفری و رضا زهروری، «مطالعه تطبیقی شبهه قاعده درأ در فقه امامیه، حقوق ایران و انگلستان»، فصلنامه حقوق (دانشکده حقوق و علوم سیاسی)، ۳۹، ۲(۱۳۸۸)، ۱۹۸.

۸۳. سید محمد مهدی ساداتی، «شرایط اعمال قاعده درأ در فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی»، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۸، ۱۱۴(۱۳۹۵)، ۱۱۶.

۸۴. احمد حاجی ده‌آبادی، «قاعده درأ در فقه امامیه و حقوق ایران»، فصلنامه حقوق اسلامی، ۲(۱۳۸۴)، ۹.

فی الارض، سرقت و کذب ۳- سایر جرایم اعم از قصاص و دیات و تعزیرات. در جرایم دسته‌ی اول، بنا به تصریح ماده ۱۲۱،<sup>۸۵</sup> به صرف وجود شبهه و بدون نیاز به تحصیل دلیل، جرم یا شرط مورد نظر ثابت نمی‌شود.

از میان حدود، چهار حد استثنا شده و مستفاد از مفهوم مخالف ماده ۱۲۱، صرف ادعای شبهه مسقط حد نیست و شبهه باید برای قاضی ثابت شود. چرایی استثنا شدن این چهار حد توسط قانون‌گذار، صراحتاً مشخص نشده اما با بررسی ماهیت این حدود شاید بتوان پاسخ احتمالی را پیدا کرد. دو حد نخست، محاربه و افساد فی الارض، از جرایمی هستند که امنیت و آسایش عمومی مردم را نشانه رفته و نظم جامعه اسلامی را مختل می‌کنند. در واقع قانون‌گذار با استثنا کردن این دو حد سعی کرده تا در جرایمی که امنیت عمومی را تضعیف می‌کنند، مماشات کمتری نشان داده و تا حد ممکن از بی‌کیفرمانی مرتکبین جرایم امنیتی جلوگیری کند. دو حد دیگر یعنی سرقت و کذب نیز به منافع شخصی بزه‌دیده‌گان آسیب وارد کرده است؛ از این رو، قانون‌گذار اثبات شبهه را در آنها الزامی دانسته و تلاش کرده تا از پایمال شدن حقوق بزه‌دیده‌گان در صورت ادعاهای احتمالی متهمین، جلوگیری کند.

در خصوص دسته سوم از جرایم نیز که شامل قصاص، دیات و تعزیرات هستند، قانون‌گذار روشی میانه را در پیش گرفته و وجود شبهه، به علاوه عدم وجود دلیل ناقض را، شرط ثابت شدن جرم یا شرط مورد نظر قرار داده است. این رویکرد حد فاصلی میان سهل‌گیری در اکثر حدود (صرف وجود تردید) و سخت‌گیری در پاره‌ای از حدود (لزوم تحقیق و بررسی) است.

البته در مورد قصاص وضعیت پیچیده‌تر است و میان حقوق‌دانان اختلاف نظر وجود دارد. برخی حقوق‌دانان با این استدلال که درآ قاعده‌ای امتنانی و خلاف اصل است و نباید موجب تضییع حق الناس شود، جرایم موجب قصاص را از قلمروی اعمال این قاعده مستثنی کرده‌اند.<sup>۸۶</sup> وحدت ملاک جرایم منجر به قصاص با حدود استثناء شده در ماده ۱۲۱ و ترجیح اصل استصحاب بر قاعده درآ در موادی چند از قانون مجازات از جمله مواد ۳۰۸ (شک در سلامت عقل متهم)، ۳۰۷ (شک در مست بودن جانی)، ۳۱۱ (شک در مسلمان بودن مجنی‌علیه)، ۱۱۴، ۱۱۵ و ۱۱۷ (شک در توبه متهم قبل از اقامه بینه)، ۳۷۸ (اکراه در جنایت مادون نفس) و

۸۵. ماده ۱۲۱: «در جرایم موجب حد به استثنای محاربه، افساد فی الارض، سرقت و کذب، به صرف وجود شبهه یا تردید و بدون نیاز به تحصیل دلیل، حسب مورد جرم یا شرط مذکور ثابت نمی‌شود».

۸۶. حاجی‌ده‌آبادی، پیشین، ۲۰۷.

۳۰۳ (ادعای اعتقاد به مهدورالدم بودن مقتول) از دیگر دلایل این نظر است. با این حال برخی دیگر از حقوق‌دانان با استناد به روایاتی که حد در آنها معنایی عام داشته و انواع عقوبت‌ها را شامل شده است، قاعده درأ را در تمامی جرایم، من جمله جرایم منجر به قصاص نیز جاری می‌دانند.<sup>۸۷</sup> برای دفاع از این نظر در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز می‌توان به اطلاق واژه «جرم» در ماده ۱۲۰ اشاره کرد که دربردارنده انواع جرایم است. نکته مهم دیگر اینکه به عقیده نگارندگان این مقاله، معیار اعمال قاعده درأ، شک در انتساب عمل مجرمانه به متهم یا شرایط مسئولیت کیفری و نیز تلاش برای اجتناب از محکومیت بی‌گناهان است نه حق الناسی بودن یا نبودن جرم؛<sup>۸۸</sup> در مجموع می‌توان قائل به این شد که قول صحیح‌تر این است که قاعده درأ در جرایم منجر به قصاص نیز جاری است،<sup>۸۹</sup> منتهی شبهه به آن سهولتی که در حدود حق الهی پذیرفته می‌شود در این جرایم منجر به سقوط مجازات نشده و تعادلی میان حقوق متهم و بزه‌دیده باید رعایت شود.

### ۳- مقایسه دو قاعده

پس از معرفی دو قاعده و بیان ویژگی‌ها و شرایط هرکدام در مباحث قبلی، در بخش سوم به بررسی این موضوع می‌پردازیم که قاعده درأ چگونه بسیاری از کارکردهای قاعده آمریکایی را ایفا کرده و در عین حال ضابطه‌مندتر بوده و از دقت بیشتری برخوردار است.

#### ۳-۱- تأمین اهداف قاعده اثبات بدون شک معقول توسط قاعده درأ

در وهله نخست، ماهیت و هدف قاعده درأ با قاعده آمریکایی مشابه است. هر دو قاعده از حقوق متهم صیانت کرده، محل اجرای هر دو آیین دادرسی کیفری است، در دعاوی حقوقی کاربرد ندارند و از تضمین‌های یک دادرسی منصفانه به حساب می‌آیند. هدف هر دو قاعده نیز این است که با تفسیر شک به نفع متهم، از محکومیت اشخاص بی‌گناه جلوگیری کنند.

۸۷. فاطمه احمدی و بابک پورقهرمانی، «قاعده درأ در سنجه نظریه استراتژی دوگانه کیفرشناسی نوین»، فضانامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ۱۷، ۶۲ (۱۳۹۹)، ۱۴.

۸۸. مطابق حدیثی که بیشتر از پیامبر (ص) ذکر شد حتی در صورت اشتباه نیز، اشتباه در تبرئه مجرم بر اشتباه در محکوم کردن بی‌گناهان اولویت دارد.

۸۹. در فقه نیز قضایای زیادی وجود دارد مبنی بر اینکه حتی در قصاص نیز قاعده درأ جاری بوده و وجود شبهه محتمل مانع از صدور حکم به قصاص می‌شود. برای مطالعه بیشتر نک: رحیم نوبهار، «فرض برائت؛ چشم‌اندازی اسلامی»، در مردی از تبار خرد و فضیلت، زیر نظر رضا داوری اردکانی (تهران: فرهنگستان علوم، ۱۳۹۵)، ۷۶-۳۶۸.

شباهت‌های بیشتری نیز میان این دو قاعده وجود دارد. اثبات بدون شک معقول به این معناست که دادستان در پرونده‌های کیفری باید ورای هرگونه تردید منطقی اتهام متهم را ثابت کند والا در صورت وجود شک معقول، متهم تبرئه می‌شود. قاعده درآ نیز به معنای سقوط مجازات در صورت وجود شک است.

همان‌طور که حقوقدانان آمریکایی از اولویت اشتباه در تبرئه، به اشتباه در محکومیت سخن گفته‌اند، فقه اسلامی نیز چنین اشتباهی را ترجیح داده است.<sup>۹۰</sup> هر دو جامعه قبول کرده‌اند تا از آزادی تعدادی از مجرمین، از محکوم شدن اشخاص بی‌گناه تا جای ممکن جلوگیری کنند. معیار «شک معقول» در آمریکا، اطمینان اخلاقی بالا به گناهکاری متهم است و شک‌های ترحم‌آمیز و احساسی از شمول این قاعده خارج است. در فقه اسلامی نیز گفته شده که هر نوع شک‌ی موجب سقوط مجازات نیست و شبهه باید محتمل و عقلایی باشد؛ یعنی برای انسان‌های متعارف شبهه به حساب آید.

اثبات بدون شک معقول - به عقیده نگارندگان - بیش از آنکه نیازمند تفاسیر فنی و حقوقی باشد، قاعده‌ای عرفی است و هیئت منصفه بدون نیاز به دانش حقوقی می‌تواند آن را فهمیده و اعمال کنند. در قاعده درآ نیز برداشت افراد متعارف نسبت به شبهه ملاک اجرا است و ابتدایی بر توضیحات فنی و پیچیده ندارد.

خلاصه سخن در این قسمت اینکه قاعده درآ، تمام کارکردهای اثبات بدون شک معقول را پوشش می‌دهد. پایه و اساس قاعده اثبات بدون شک معقول در این است که در رسیدگی‌های کیفری، استاندارد اثبات دعوا سنگین است، حکم دادگاه بر مجرمیت مرتکب باید بر اساس قطع و یقین صادر شود و وجود تردیدی منطقی در انتساب رفتار مجرمانه به متهم، موجبات تبرئه او را فراهم می‌کند. اعمال همین قاعده موجب شهرت و خوش‌نامی نظام قضایی آمریکا در سطح جهانی شده و یکی از مصادیق توجه این نظام به مقوله حقوق متهم محسوب می‌شود. قاعده درآ در فقه شیعه و نظام حقوقی ایران نیز به‌صورت کامل همین کارکرد را محقق می‌کند؛ در رسیدگی‌های کیفری اعمال شده، شرایط اثبات را سخت‌تر کرده و با تفسیر شبهات عقلایی به نفع متهم، از محکومیت اشتباه او جلوگیری می‌کند. نه تنها در این میان هیچ‌کدام از کارکردهای اثبات بدون شک معقول نیست که در قاعده درآ، وجود نداشته باشد بلکه می‌توان ادعا کرد قاعده درآ، از جهاتی از نسخه آمریکایی کامل‌تر نیز هست.

### ۳-۲- دقت بیشتر و دامنه اجرای وسیع‌تر قاعده درأ

قاعده درأ حداقل از دو جهت نسبت به اثبات بدون شک معقول کامل‌تر است. نخست اینکه به دلیل وجود نصوص فقهی و قانونی متعدد در خصوص این قاعده، در الفاظ و عبارات آن ابهام کم‌تری وجود دارد. برعکس، در نظام حقوقی آمریکا همان‌طور که ذکر شد، در تعریف و مفهوم شک و دامنه اجرای آن میان محاکم مختلف اختلاف نظر وجود دارد. مزیت دوم قاعده درأ نسبت به اثبات بدون شک معقول، مفهوم و دامنه اجرای وسیع‌تر آن است که باعث می‌شود حقوق متهم را به شکل مؤثرتری تأمین نماید. یکی از جنبه‌های این موضوع، تسری قاعده درأ به حقوق کیفری ماهوی است. در واقع اثبات بدون شک معقول از نتایج پذیرش اصل برائت است؛ اما در مورد درأ گفته شده که این قاعده معنایی وسیع‌تر از اصل برائت دارد. برائت فقط ناظر به حقوق کیفری شکلی است؛ اما قاعده درأ در حقوق کیفری ماهوی نیز کاربرد دارد و ناظر به تحقق جرم هم از حیث ثبوتی و هم از جهت اثباتی است.

یکی دیگر از مصادیق دامنه اجرای وسیع‌تر قاعده درأ نسبت به اثبات بدون شک معقول، سوژه شک است. منظور از «شک معقول» در قاعده کامن‌لائی صرفاً شکی است که در اذهان قاضی یا هیئت منصفه در انتساب جرم به متهم شکل می‌گیرد؛ اما شبهه مورد بحث در قاعده درأ هم ناظر به شبهه‌ای است که در جریان رسیدگی برای قاضی پدید می‌آید و هم شبهه‌ای که هنگام ارتکاب جرم برای متهم وجود داشته است.

موضوع شک نیز در قاعده درأ، گسترده‌تر است. مراد از شک معقول در قاعده آمریکایی، شک در انتساب رفتار مجرمانه به متهم است اما در قاعده درأ شک دامنه گسترده‌تری دارد. علاوه بر شک در انتساب اتهام، شک و تردید قاضی در فهم قانون و تفسیر آن، اصل حرمت یا جواز عمل و همچنین جهل متهم به حکم یا موضوع یا شک وی در جواز عمل نیز داخل در مفهوم شک شمرده می‌شود. به عبارتی دیگر در قاعده درأ، شک نسبت به متهم جنبه ثبوتی و نسبت به قاضی جنبه اثباتی دارد. در حالی که در اثبات بدون شک معقول فقط جنبه اثباتی آن مورد نظر واقع شده است. بدین ترتیب قاعده درأ با تسری پیدا کردن به امور ثبوتی، تأثیرگذاری بیشتری در دفع مجازات از مرتکبانی که نیت حقیقی مجرمانه نداشته‌اند، پیدا می‌کند.

در خصوص علل پیدایش و هدف از اعمال این دو قاعده نیز، تفاوت‌هایی میان آنها وجود دارد. در رابطه با علت شکل‌گیری اثبات بدون شک معقول در نظام کامن‌لا، نظریه‌های مختلفی وجود داشت. هرچند غالب نویسندگان دفاع از حقوق متهم و سخت‌تر شدن بار اثبات را به‌عنوان

دلایل پیدایش این قاعده بیان کرده‌اند؛ اما تئوری‌های دیگری مثل تسهیل بار اثبات دادستان و ترس از عذاب اخروی هیئت منصفه نیز مطرح شده است که در این‌گونه نظریه‌ها، توجه به حقوق متهم هیچ نقشی در پیدایش این قاعده نداشته است. در مقابل به نظر می‌رسد که فقه اسلامی تنها یک هدف را از اعمال قاعده درآ دنبال می‌کند و آن اجرای کمتر مجازات‌ها از طریق تفسیر شک به نفع متهمین است. در واقع محوریت قاعده درآ، حفاظت از حقوق متهم است.

با این حال، مهم‌ترین تفاوت میان این دو قاعده در هدف آنها از آزادی مجرمین احتمالی نهفته است. قاعده کامن‌لایی به دنبال جلوگیری از محکومیت اشتباه بی‌گناهان است و می‌داند نیل به این هدف از رهگذر آزادی مجرمین احتمالی ممکن است. اثبات بدون شک معقول برای اینکه از محکومیت اشتباه جلوگیری کند چاره‌ای ندارد جز اینکه با تفسیر شک به نفع متهم، گستره زیادی از متهمین را از گزند مجازات رها کند تا خطر محکومیت اشتباه را به حداقل برساند. تئریه مجرمین احتمالی امر مطلوب نظام کیفری کامن‌لا نیست و اگر می‌توانست با اعمال شیوه‌های مؤثر دیگری از محکومیت اشتباه جلوگیری کند، هرگز دست به آزادی مجرمین احتمالی نمی‌زد.

در مقابل، هدف از اعمال قاعده درآ وسیع‌تر است؛ جلوگیری از محکومیت اشتباه بی‌گناهان و نیز آزادی مجرمین واقعی. برخلاف قاعده کامن‌لایی که از آزادی مجرمین احتمالی به‌عنوان ابزار ناگزیری برای جلوگیری از محکومیت اشتباه بهره می‌برد، قاعده اسلامی حداقل در پاره‌ای از جرایم (حدود حق‌اللهی) حقیقتاً به دنبال آزادی مجرمین است. از روح حاکم بر اعمال قاعده درآ در منابع فقهی چنین بر می‌آید که شارع در جستجوی بهانه‌ای بوده تا با کمک قاعده درآ از اعمال مجازات جلوگیری کند؛ ولو اینکه علم به گناهکاری متهم داشته باشد؛ به عبارت دیگر، شارع با وضع این قاعده به امت و جامعه اسلامی امتنان کرده است و به همین دلیل برخی این قاعده را قاعده‌ای امتنانی می‌دانند.<sup>۹۱</sup> در همین خصوص روایاتی نیز وجود دارند که در آن پیامبر (ص) یا حضرت علی (ع) سعی بر این داشتند تا بر معترفین به جرم، عدم ارتکاب جرم را القاء کنند.<sup>۹۲</sup> در فقه اسلامی حدود عظمتی نمادین دارند اما شارع در مقام اجرا با ابزارهای مختلف

۹۱. سید حسین حسینی و میثم غلامی، «ضرورت یا عدم ضرورت پیش بینی اصول و قواعد کلی حقوق کیفری در قوانین جزایی (مطالعه موردی قاعده درآ در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲)»، مجله فقه و اصول، ۵۳، ۳ (۱۴۰۰)، ۶۲.

۹۲. برای نمونه می‌توان به ماجرای شارحه همدانی اشاره کرد که در آن، وی ۴ بار به زنا اقرار می‌کند و هر بار حضرت علی (ع) با بیان عباراتی چون، «لعله وقع علیک و أنت نائمة»، «لعله استکرهک» و «أَلْعَلَّ رُؤُوجَکَ مِنْ عُدُوْنَا هَذَا أَتَاکَ. فَأَنْتِ تَكْرِهِيْنَ أَنْ

همواره سعی در عدم اجرای آنها داشته است؛ قاعده در آن نیز یکی از این ابزارها است. اگر آزادی مجرمین احتمالی در کامن‌لا صرفاً ابزاری اجتناب‌ناپذیر بود، در اسلام خود، کانون و هدف از اعمال قاعده است.

علت این تفاوت را می‌توان در اهداف متفاوت نظام عدالت کیفری دو جامعه دانست. در چند دهه گذشته در آمریکا، رویکردهای اصلاح و درمان محبوبیت خود را از دست داده و جای خود را به تکنیک‌های کیفرشناسی نوین داده‌اند. نظام لیبرالی جدید در این رویکردها به دنبال اصلاح نابهنجاران نیست، نگاه‌های ارشادی نیز ندارد؛ بلکه به دنبال مدیریت پدیده کیفری، تأمین امنیت جامعه از یک‌سو و رعایت حقوق تضمین شده متهم از سوی دیگر است. در نقطه مقابل وضع در یک جامعه اسلامی به کلی متفاوت است. رویکردهای ارشادی با ذات احکام دینی پیوند دارند، گویی دین چیزی جز مجموعه‌ای از احکام برای هدایت، ارشاد و اصلاح جامعه نیست. در اصل سوم قانون اساسی ایران نیز «ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان، تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی» از اهداف نظام سیاسی کشور ذکر شده است؛ بدین ترتیب طبیعی است که در نظام عدالت کیفری یک جامعه مبتنی بر احکام دینی، تلاش برای اصلاح و هدایت‌گری بزهکاران اهمیت زیادی داشته باشد. همین رویکرد ارشادی است که باعث می‌شود قانون‌گذار اسلامی صرفاً به دنبال مدیریت پدیده مجرمانه نباشد و قواعد مختلف حقوقی را برای بهنجارسازی و اصلاح کردن مجرمین به کار بگیرد.

### نتیجه‌گیری

در مباحث قبلی به مقایسه خصوصیت‌های مختلف دو قاعده اثبات بدون شک معقول و درآ پرداختیم. اگر دامنه مقایسه به خصوصیات هر یک از این دو قاعده محدود باشد، می‌توانیم ادعا کنیم که قاعده درآ در جنبه‌های مختلفی که شرح آن گذشت از همتای کامن‌لایی خود وسیع‌تر و در عین حال دقیق‌تر است؛ با این حال اگر بخواهیم نحوه کاربست هر کدام از این دو قاعده در نظام دادرسی دو کشور را نیز مقایسه کنیم، وضعیت به کلی دگرگون می‌شود. مهم‌ترین حسن اثبات بدون شک معقول آن است که با وجود تمام ابهامات و کاستی‌هایش به شکل کاملاً فعالی در جریان دادرسی اعمال می‌شود. توضیح بیشتر آنکه مفهوم استاندارد اثبات در محاکم آمریکا مفهومی آشنا است. در میان استانداردهای اثباتی نیز جایگاه اثبات و رای شک معقول به‌عنوان

بالاترین درجه اثباتی شناخته شده است. در ابتدای هر محاکمه به هیئت منصفه گوشزد می‌شود که دادستان موظف است تمامی عناصر جرم را ورای هرگونه شک معقولی اثبات کند، در غیر این صورت هیئت منصفه موظف به تبرئه متهم است. رویکرد محاکم آمریکایی در اعمال قاعده اثبات ورای شک معقول، رویکردی فعالانه و حداکثری است؛ قاعده در تمام مدت رسیدگی نصب‌العین حقیقت‌یاب (قاضی / هیئت منصفه) قرار داشته و دادستان برای فراتر رفتن از مرزهای اثبات ورای شک معقول در جدالی دشوار قرار می‌گیرد. در واقع این متهم نیست که برای دفاع از خود به ایجاد تردید در ذهن حقیقت‌یاب نیاز داشته باشد، این دادستان است که وظیفه دشوار اثبات ورای هرگونه شک معقولی را بر عهده دارد. نتیجه این رویکرد بهره‌مندی حداکثری متهم از اصل برائت و تضمین بهتر دادرسی منصفانه است.

در نقطه مقابل قاعده درآ که با رویکردی منفعلانه و حداقلی در نظام دادرسی ایران اعمال می‌شود. مفهوم استاندارد اثبات در ادبیات حقوقی کشور ما مفهومی شناخته شده نیست و جایگاهی در میان قواعد اثباتی حاکم بر محاکم داخلی ندارد؛ به‌گونه‌ای که در نظام دادرسی کشور ما تفاوت رسمی و مشخصی در استاندارد اثباتی میان پرونده‌های حقوقی و کیفری وجود ندارد. در پرونده‌های کیفری نیز قاعده درآ نه به‌صورت یک اصل بنیادین و همواره حاضر بر جریان رسیدگی که به‌عنوان یکی از چندین قاعده موجود در بحث تخفیف یا سقوط مجازات اعمال می‌شود. برخلاف نظام دادرسی ایالات متحده که دادستان‌ها را مجبور به اثبات ورای شک معقول کرده بودند، قانون مجازات اسلامی ایران در چندین ماده (مواد متعددی در رابطه با جنایات منتهی به قصاص مثل مواد ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۷۸ و همین‌طور تبصره ۱ ماده ۲۱۸ در خصوص چند دسته از حدود) اعمال قاعده درآ را محدود و تأثیر شبهه در رفع مسئولیت را از بین برده است. در این مواد حتی در صورت وجود شبهه معقول و متعارف قانون‌گذار چشمان خود را بر آن بسته و رفع مسئولیت از متهم را منوط به اثبات دفاع خود کرده است.

به عقیده نگارندگان شکل فعلی اعمال قاعده درآ در قانون مجازات با ظرفیت‌های آن هم‌سو نیست و نمی‌تواند به مؤثرترین شکل از حقوق متهمان حفاظت کند. اگر اعمال قاعده درآ با برخی ویژگی‌های اثبات ورای شک معقول ترکیب شود، نظام دادرسی کشور بهتر می‌تواند حقوق متهمین را تأمین و از محکومیت اشتباه بی‌گناهان جلوگیری کند. برای این کار لازم است تا مفهوم استاندارد اثبات به ادبیات حقوقی کشور وارد شده و در قانون مورد توجه قرار بگیرد. در استانداردهای اثباتی داخلی قاعده درآ می‌تواند همانند اثبات ورای شک معقول به‌عنوان

سنگین‌ترین استاندارد اثباتی در دعاوی کیفری مورد استفاده قرار بگیرد. در رویکرد جدید قاعده درأ باید در تمام جریان رسیدگی در مقابل دیدگان قاضی قرار داشته و دادستان وظیفه فراتر رفتن از استاندارد اثباتی را بر عهده داشته باشد. در نهایت لازم است که قاعده درأ به‌عنوان استاندارد اثباتی به‌صورت یکپارچه در خصوص تمام جرایم اعمال شود و تمایزاتی که قانون‌گذار در خصوص برخی جنایات منجر به قصاص یا حدود به بهانه حمایت از بزه‌دیده یا حفظ امنیت جامعه ایجاد نموده از میان برداشته شود. به این ترتیب با حفظ خصوصیات قاعده درأ و تغییر در نحوه اعمال آن می‌توان نظام دادرسی کشور را یک گام به سمت دادرسی منصفانه نزدیک‌تر کرد.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- مقالات

- احمدی، فاطمه و پور قهرمانی، بابک. «قاعده درأ در سنجه نظریه استراتژی دوگانه کیفرشناسی نوین»، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ۱۷، ۶۲ (۱۳۹۹)، ۱۱-۲۶.

- اکرمی، روح‌الله. «شبهه موضوع قاعده درأ در حقوق ایران». مجله آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۷، ۲۰ (۱۳۹۹)، ۳-۲۸.

Doi:10.30513/cld.2021.1451.1236

- امیدوی، جلیل. «قاعده درأ در تفسیر نصوص جزایی». مجله مقالات و بررسی‌ها، ۷۳ (۱۳۸۲)، ۴۱-۵۶.  
- پور بافرانی، محمود و رستمی نجف‌آبادی، حامد. «شمول «شبهه» در قاعده درأ». مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۲، ۲۲ (۱۳۹۹)، ۱۰۷-۱۳۶.

Doi:10.22075/feqh.2019.16651.1860

- حاجی ده آبادی، احمد. «جریان یا عدم جریان قاعده درأ در قصاص با تأکید بر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲». مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۳، ۲۵ (۱۴۰۰)، ۱۷۷-۲۱۲.

Doi:10.22075/feqh.2021.24028.2954

- حاجی ده آبادی، احمد. «قاعده درأ در فقه امامیه و حقوق ایران». فصلنامه حقوق اسلامی، ۲، ۶ (۱۳۸۴)، ۶۲-۳۳.

- حسینی، سید حسین و غلامی، میثم. «ضرورت یا عدم ضرورت پیش‌بینی اصول و قواعد کلی حقوق کیفری در قوانین جزایی (مطالعه موردی قاعده درأ در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲)». مجله فقه و اصول، ۵۳، ۳ (۱۴۰۰)، ۴۹-۷۰.

Doi:10.22067/jfu.v53i3.84751

- حیدری، الهام. «معیار اثبات در دعاوی کیفری در دادرسی کیفری ایران و انگلستان»، مطالعات حقوق خصوصی، ۴۳ (۹۲)، ۵۷-۷۴.

Doi: https://doi.org/10.22059/jlq.2014.50105

- رهبری، هادی و محقق داماد، سید مصطفی. «تبیین قاعده درأ در حقوق کیفری ایران و نهاد معادل آن در حقوق آمریکا». فصلنامه علمی-پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۵۱، ۲ (۱۳۹۷)، ۴۵۹-۴۷۴.

Doi:10.22059/jzfi.2019.244527.668394

- ساداتی، سید محمدهدی. «شرایط اعمال قاعده درأ در فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی». مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۸، ۱۴ (۱۳۹۵)، ۱۱۳-۱۴۶.

Doi:10.22075/feqh.2017.1950

- صفری، محسن و زهروی، رضا. «مطالعه تطبیقی شبهه قاعده درأ در فقه امامیه، حقوق ایران و انگلستان». فصلنامه حقوق (دانشکده حقوق و علوم سیاسی)، ۲، ۳۹ (۱۳۸۸)، ۱۹۳-۲۱۲.

Doi:20.1001.1.25885618.1388.39.2.8.4

- فروغی، فضل‌الله و یوسفی، ایمان. «مرحله تصمیم‌گیری برای کفایت ادله اثباتی در الگوهای تحقیقاتی ایران و آمریکا». مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۶، ۱ (۱۳۹۳)، ۱۴۷-۱۷۸.

- کلانتری، کیومرث و پارسا، پژمان و حیدری، سید مسعود. «قلمرو و شرایط اعمال قاعده درآ در حدود و تعزیرات». فصلنامه تعالی حقوق، ۳، ۲۰ (۱۳۹۶)، ۱۰۵-۱۲۸.
- مهرا، نسرين و زاهدی، عبدالوحید. «رویکرد نوین حقوق کیفری در موضوع بار اثبات دفاعیات». مجله حقوقی دادگستری، ۷۹، ۹۰ (۱۳۹۴)، ۶۳-۸۴.

Doi: <https://doi.org/10.22106/zlj.2015.14389>

- نوبهار، رحیم. «فرض برائت: چشم‌اندازی اسلامی»، در مردی از تبار خرد و فضیلت، زیر نظر رضا داوری اردکانی. تهران: فرهنگستان علوم، ۱۳۹۵.

– کتب:

- الصدوق، محمد بن علی بن الحسین. من لایحضره الفقیه، ترجمه علی‌اکبر غفاری. تهران: نشر صدوق بهارستان نظامیه، ۱۳۶۸.

- بروجردی، سیدحسین. منابع فقه شیعه. ترجمه احمد اسماعیل تبار و سیداحمدرضا حسینی و مهدی حسینیان قمی. تهران: فرهنگ سبز، ۱۳۸۷.

- فلچر، جورج پی. مفاهیم بنیادین حقوق کیفری. ترجمه سیدمهدی سیدزاده ثانی. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۴.

- محقق داماد، سید مصطفی. قواعد فقه بخش جزایی. ویرایش دوم. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۲۴.

ب) منابع عربی

- الشوکانی، محمد بن علی ابن محمد. نیل الاوطار شرح منتقى الاخبار من احادیث سید الاخیار. جزء السابع. بیرون: دارالجلیل، ۱۲۵۵.

- الموسوی الاردیبیلی، سید عبدالکریم. فقه الحدود و التعزیرات. قم: منشورات مکتبه امیرالمومنین، ۱۴۱۳.

- الموسوی الخوئی، السید ابوالقاسم. مبانی تکمله المنهاج. جزء الاول. بغداد: مطبعة بابل، ۱۹۷۸.

ب) منابع خارجی

- Corwin, Melissa. “Defining Proof beyond a Reasonable Doubt for the Criminal Jury: the Third Circuit Accepts an Invitation to Tolerate Constitutionally Inadequate phraseology.” *Vill. L. Rev*, 46, 4(2001), 829-854.

- Demougina, Dominique and Fluet, Claude. “Preponderance of Evidence.” *European Economic Review*, 50 (2006) 963-976.

Doi: <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2004.11.002>

- Diamond, HA. “Reasonable doubt: to Define, or not to Define”. *Colum. L. Rev*, 90, 6(1990), 1716-1736. Doi: [10.2307/1122751](https://doi.org/10.2307/1122751)

- Franklin, James. “Case Comment—United States v. Copeland, 369 F. Supp. 2d 275 (EDNY 2005), Quantification of the ‘Proof beyond Reasonable Doubt’ Standard.” *Law, Probability and Risk* 5, 2 (2006), 159-165.

Doi: [10.1093/lpr/mgl015](https://doi.org/10.1093/lpr/mgl015)

- Gardiner, Georgi. "In Defence of Reasonable Doubt". *Journal of Applied Philosophy*, 34, 2(2017), 221-241.  
Doi:10.1111/japp.12173.
- Harvard Law Review Association, "Reasonable Doubt: an Argument Against Definition." *Harv. L. Rev*, 108, 8(1995), 1955-1972.  
Doi: 10.2307/1341949
- Murline, Thomas V. "Reasonable doubt: how in the world is it defined". *Am. UJ Int'l L. & Pol'y*, 12, 1(1997), 195-225.
- Neri, Recco. "Beyond any Reasonable Doubt between Science, Jurimetrics and Criminal Procedure: New Perspectives?" *Athens Journal Law*, 8, 2 (2022), 173-188.  
Doi: 10.30958/ajl\_v8i2
- Newman, Jon O. "Beyond "Reasonable Doubt". *NYUL REV*, 68, 5(1993), 979-1002.
- Newman, Jon O. "Taking Beyond a Reasonable Doubt Seriously". *Judicature*, 103, 2(2019), 33-41.
- Picinali, Federico. "The threshold lies in the method: Instructing jurors about reasoning beyond reasonable doubt". *The International Journal of Evidence & Proof*, 19, 3(2015), 139-153.  
Doi: 10.1177/1365712715571511.
- Shapiro, Barbara. "The Beyond Reasonable Doubt Doctrine: 'Moral Comfort' or Standard of Proof?". *Law and Humanities*, 2, 2(2008), 149-173.  
Doi:10.1080/17521483.2008.11423749.
- Shapiro, James A. and Muth, Karl T. "Beyond a Reasonable Doubt: Juries Don't Get It". *Loy. U. Chi. LJ*, 52, 4(2020), 1029-1044.
- Stoffelmayer, Elisabeth and Seidman D, Shari. "The conflict between precision and flexibility in explaining beyond a reasonable doubt", *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 3(2000), 769-787.  
Doi: 10.1037/1076-8971.6.3.769
- Books:
  - Cohler, Anne M., Miller, Basia C. and Stone, Harold S. *Montesquieu: The spirit of the laws*. Cambridge University Press, 1989.
  - Eggleston, Richard. *Evidence, proof and Probability*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1983.
  - Shapiro, Barbara J. *Beyond Reasonable Doubt and Probable Cause: Historical Perspectives on the Anglo-American law of evidence*. Univ of California Press, 2022.
  - Whitman, James Q. *The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal trial*. Yale University Press, 2008.



پروفیسر شہناز گل خان  
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ  
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ